

Эркин Аъзам киноқиссаларида аёл фожиасининг бадий тасвири

Вазираҳон Асқаровна Аҳмедова
vaziraahmedova1112@gmail.com
И.Каримов номидаги ТДТУ ОФ

Аннотация: Мазкур мақолада мустақиллик даври ўзбек адабиётининг ёрқин намоядаларидан бири ёзувчи Э.Аъзамнинг “Забаржад” ва “Паризод” киноқиссалари таҳлиliga тортилган бўлиб, аёл фожиасининг туб моҳияти, унинг пайдо бўлишига таъсир қилувчи омиллар ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: драма, киноқисса, фожа, конфликт, инфантилизм, диалог, монолог, карновализация, амбивалент, деградация, киноя, мажоз, гротеск, пантомима

Artistic depiction of female tragedy in Erkin Azam's short stories

Vazirakhan Askarovna Akhmedova
vazirahmedova1112@gmail.com
OB of TSTU named after I.Karimov

Abstract: This article analyzes the film stories "Zabarjad" and "Parisod" by the writer E.Azam, one of the brightest figures in Uzbek literature of the period of independence, and talks about the essence of the tragedy of a woman and the factors that influenced its occurrence.

Keywords: drama, film stories, tragedy, conflict, infantilism, dialogue, monologue, carnivalization, ambivalent, degradation, irony, metaphor, grotesque, pantomime

Миллий драманинг муҳим жиҳати - у ижтимоий онгни ривожлантиришнинг ҳар бир босқичида юз берадиган ўзгаришлар, зиддиятлар билан чамбарчас боғлиқ. Конфликт ҳар доим драманинг асосий унсурларидан бири, чунки “инсон ҳаётининг ҳар бир босқичида ёки инсон ҳаётидаги энг катта жанжаллар, инсон ва унинг эҳтиёжлари, атрофдагилар билан табиий ҳамда муқаррар бир-бирига зид келадиган муносабат сифатида намоён бўлади...” [15.159]. Мақолада Э.Аъзамнинг “Забаржад” ва “Паризод” асарларидаги зиддиятларнинг турли шаклларда ифодаланганлиги таҳлил этилган.

Асосий қисм. Эркин Аъзамнинг “Забаржад” киноқиссаси муқаддимасида олти-етти яшар қизалоқ - Забаржаднинг кутилмаган тасодиф туфайли ўттиз беш-қирқ ёшлар чамасидаги отаси (Жўрабой) нинг жони эвазига Қизилсойга чўкмай, омон қолгани хабари берилади. Шундан сўнг, орадан ўтган қарийиб чорак асрлик давр: қизчанинг униб-ўсиб, улғайиши, бўй етиши ва узатиладиган ёшдан ўтиб - ўттизлардан ошиб қолишигача бўлган давр хронологик ёритилмайди. Сюжет баёнида моноспектакл [16.211] услубидан фойдаланилади, яъни қиссахонлик персонажга ишониб топширилади. Ўқувчи (томошабин) Э.Аъзам ижодий-эстетик концепциясини ҳануз айбдорлик ҳиссидан халос бўлолмаган, ўтган йиллар кўнглидаги доғни ювиб кетолмаган шўрпешона Забаржаднинг вазият-ҳолат ёхуд муайян хотира-кечинма талабига мувофиқ кўнглини очишига кўра англана боради. Масалан, қабристонда Қуръон тиловатидан кўнгли эриган Забаржаднинг аламли йиғиси, изтирообли фарёдидан сўнг унинг қуйидаги дил иқрорлари келтирилади:

Забаржад: “- *Дада! Дадажоним! Нега бизни ташлаб кетдингиз, нега? Қўйинг эди, мен чўкиб кетай эди ўшанда! Мен ўлиб кетай эди! Жонингизга зомин бўлиб, сизга бадал қолиб нима қилдим мен бу дунёда, дадажон?! Шунча йилдан бери бу касофатингизни нега ер ютмайди дада?! Дадажо-он!*” [3.137].

Агар замонавий ўзбек драматургияси, хусусан, Э.Аъзам киноқиссалари зоҳиран кузатилса, уларда оилавий-маиший мавзуларга бирқадар кўпроқ ўрин ажратилгандек туюлади. Аслида, бу ҳол янгича услубий йўллар излаш, муайян маънода ижтимоий-сиёсий, ғоявий-мафкуравий муаммоларга урғу бериш анъанасини инкор этиш, алоҳида одамга диққат қаратиш ҳамдир.

Дарҳақиқат, кинодраматург “кичик одам” кўнгили ҳолларини ахлоқий-маърифий конфликт асосида тасвирлашга эътибор қаратади. Унинг асарлари турфа ахлоқий-маърифий мақомга эга бўлган шахслар зиддияти асосига қурилади.

Забаржад образини ҳаёт ғам-ғуссалари, турмуш азобларини мамнун қаршилагани, ўз фожиасини-да кулги ортига яширолгани ва энг муҳими, аёллик тийнати ва эътиқодини сақлаб қололгани жиҳатидан дунё адабиётида аёл характерини бетакрор қирралари билан акс эттирган асарлар: “Анна Каренина” (Лев Толстой), “Бовари хоним” (Гюстав Флобер), “Бахтиқаро Керри” (Теодор Драйзер), “Аёл ҳаётидан йигирма тўрт соат” (Стефан Цвайг), “Жамила” (Чингиз Айтматов)лар билан муқояса қилишга уринади. Санъатшуноснинг юқоридаги баҳоси асарда аёл характери дақиқ қирралари, кўнглининг сирли-сехрли олами маҳорат билан тасвирлангани ҳақидаги қарашларимизни тасдиқлайди.

Устоз адабиётшунос Умарали Норматов: “Забаржад” киноқиссасида: “... *бузунги эврилишлар замонида бир оила аъзолари орасида юз берган зиддият, бўлинишлар қаламга олинган*” Асар: “... *ўз билганидан қолмайдиган, ўжар,*

танги, шаддод қиз - аёл қисматидан баҳс этади”[11.138] деб ёзадики, киноқисса синчиклаб мутолаа қилинса, муаммонинг кўлами бир оила ташвишидан кўламлироқ, қахрамон табиатида кузатилувчи таъкидланган жиҳатлар зоҳирӣ белгилар экани ойдинлашади.

Албатта, ахлоқ қонун-қоидалари инсоннинг номусини ҳимоя қилиб, масъуллигини орттиради. Бироқ муаллиф бадиий талқинига кўра, жисмонан етилган, ақлан ва руҳан тўлишган, хатти-ҳаракатига жавоб бера олувчи кишининг эҳтиёж ва майллари ҳам дахлсиздир. Э.Аъзам Забаржаднинг оила ва никоҳ нормаларидан бирқадар хорижга чиқувчи хатти-ҳаракатларини куйидаги омиллар билан изоҳлайди:

1. Ёш тафовутига қарамасдан, ўртада юзага келган маънавий яқинлик, аниқроғи ёши ўтиб қолган чўрткесар қизнинг дунёдан изсиз кетмаслик, авлодни давом қилдириш майли туфайли эртаси ноаён ишга кўл уриши.

2. Забаржаднинг ташқи муҳит ва жисмоний эҳтиёжлар таъсирида ўзгарган руҳий-психологик кайфияти.

Забаржад: “- Қиз бола отасиз ўсмаслиги керак. Отасиз ўсган биттасини, мана, кўриб турибсиз!”[11.140] - дейиши бежиз эмас.

Бир томонда, ташвишу ғурбатлардан куйиниб, бир бурда бўлиб қолган ғамбода онаизор - Вазира опа, иккинчи томонда ногирон ука - Суръатжон. Учинчи томонда, ёши ўтиб қолган Мастура амма. Ўзига тўқ тўнғич ака - Шухратбек хотини чизган чизикдан чиқолмагач, Забаржад аёл боши билан қай бирига ғамхўрлик қилсин, қай бирини оқ ювиб, оқ тарасин.

Агар бу оиланинг бошида эркак киши соябон бўлганида, уй-жойи “юпқа”лигини баҳона қилиб, совчилар оёғи узилмасди. Ишхонада директор, маҳаллада Зокир девона “бетамиз”лик қилолмасди. Ишвакор Диляга ўхшаб Ҳиндистону Арабистон, Туркияю Мажаристон бўйлаб ялло қилиб юришни ўзига эп кўрмаган шўрлик, бадбахт ва афтодаҳол Забаржад ҳаётдан безиб, феъли айнимаганида ёшу улуғ, оилалик одамдан паноҳ истамас, борлигини унга инъом этмасди. Бинобарин, у ўз тақдири, нотўқис ҳаётига бир қатра нур олиб келиш ҳақида ҳам ўйлаш, бу йўлда дадилроқ ҳаракат қилишга тўла ҳақли эди.

Забаржаднинг мактабдош дугонаси - Диля (Дилбар) ҳам ўзига хос характер. Тўғри, Забаржад ва Дилбарнинг лойи бир жойдан олинманган. Диля ўзини “одамдай яшаш” га ҳақли деб билади. Ёлғиз фарзандига “нурафшон келажак” яратиш илинжида ўзини ўтга-чўққа уради. Иложсиз қолганида, лозим бўлса, танасини сотишдан ҳам қайтмайди. Ундаги очкўзлик, данғиллама уй-жой, тўқис ҳаёт илинжидаги ўлиб-тирилишлар замирида мислсиз фожиа ётади. Чунки у туғилиши биланоқ тирик етимга айланган ва қари кампир муруввати билангина улғайган. Дунё неъматларидан баҳраманд бўлолмагани учун ҳаёти тўқис

бўйсираларига ҳасад туйғуси билан униб-ўсган. Турмушга чикқач эса, ўзи истаган топарман-тутарман эрга ёлчимаган.

Бинобарин, ҳеч ким юпатмаган, эркалаб бошини силамаган, кифтини беғараз меҳр билан қучмаган, ҳимояга муҳтож Диля бутун оламга нафрат билан улғайган. Ёвуз оламдан ўз ҳақини ундиришга бел боғлаб, курашга чикқан. Бироқ у хайҳотдай дунёнинг қай буржигга бош урмасин, наинки ширин орзулари, балки ор-номусию аёллик шаъни, ғурурию иффиати жоҳил қавм томонидан топталган. Аёл “одамдай яшаш”ни эплотмай хўрланган. У берган қурбонлик шу қадар мислсиз ва беҳад миқёслики, Диля буни яхши англагани, вақтни қайтариб бўлмаслигини ҳис қилгани учун ўзини овутиб яшашга маҳжум. Дилянинг Забаржадга ҳавасланиб, муҳаббат соғиниб айтган сўзлари фикримизни далиллайди:

“ - Мен ҳам бировни яхши кўргим келяпти, - дейди Диля кўзида ёш халқаланиб. Сўнг бирдан хўнграб Забаржадни қучоқлаб олади.

- Сенга ўхшаб. Чин юракдан. Ҳавасим келади сенга, ўртоқ, ишон! Мен одам бўлмадим, Заба-ар! Юришимни қара! Шуям ҳаёт бўлдими, дугонажон? Бир тийин! Бу ҳаммаси бир тийин, ишон!” [11.143]

Бу дил иқрори асл жавҳарда мавжуд бўлган ва инсон хотирасининг қай бир буржларида сақланиб қолган оний туйғу эди. Бундай нафис туйғу Дилбар табиатида баъзан-баъзангина бош кўтариб қолади. Жумладан, унинг олис хориждан туриб, ўз-уйи, ўлан тўшаги, анвойи гулларининг ҳидини соғиниб сим қоқишларини бунга мисол қилиш мумкин. Бир гал пиқиллаб йиғлаётган Дилбар ва Забаржад ўртасида телефон орқали шундай суҳбат кечади:

Дилбар: -...Забар, қовун чиқмадимми?

Забаржад: - Ҳа, бор. Бозорда. Кўп.

Дилбар: - Бундай қиласан, ўртоқ! Ҳозир бориб бозордан коттасини оласан. Ҳей, хонпатир эсингдан чиқмасин! Қип-қизил, сингиб пишганидан ол... Уйга опкеласан, қовунни сўясан, ҳув яхши кўрган тебранма креслом бор-ку, ўшанга ўтириб олиб маза қилиб ейсан. Охиригача! Тушундинг?... Мен учун ейсан ўртоқжон! Мени эслаб!” [11.147]

Юқоридаги диалог Дилбарнинг олис мамлакатлардаги бебахт ҳаёти ҳақида етарли тасаввур беради. Гарчи, у қийналиб моддий ҳаётини ўнглаётган бўлса ҳам, ўзга элнинг ҳашамати она юртнинг неъматлари, кадрдон уйнинг осойишталиги каби кўнглига татимаган. Қахрамон дил туғёнлари китобхон (томошабин) да Ватанга муҳаббат туйғусини тарбиялашга хизмат қилади. Айни пайтда, бу лавҳа Э.Аъзамнинг гўзал топилдиғи бўлмай, “Бобурнома”да Мирзо Бобурнинг юртдан келган қовун сўйилган кездеги ҳолини эслатишини ҳам таъкидлаш ўринлидир. Бундай тақлидий ҳолат Ойбекнинг “Қутлуғ қон” романида Мирзакаримбой тилидан айтилган маълум ва машхур: “Эр киши ер

сотмас, ер сотган - эр саналмас.” нақлини қаҳрамон нутқиға сингдиришга ҳаракат қилинган ўринларда ҳам кузатилади. Шунингдек, Э.Аъзамнинг “Паризод” киноқиссасида Расул муаллим алланечук эзилиб: “- *Бу хонадондан рози бўлиб кет, қизим,*” - дейиши қайсидир маънода, Юсуфбек ҳожининг машҳур иборасини эсга солишида ҳам кўриш мумкин.

Юқоридаги оний кечинма-ҳоллар кўпинча совуқ ва ўктам қиёфада намоён бўлувчи Диля содир этган қилмиш-қидирмишларни оқлашга асос бўлолмайди. Аммо шўрлик аёл тушиб қолган ҳаётий драма, трагик вазият симптомларини англашга имкон беради. Китобхон (томошпабин) ни адабий қаҳрамон шафқатсиз ҳаётнинг шиддатли оқими - “ниқоблар намоёйиши” (карновализация)да [14.198] иштирок этаётганини тушуниш сари етаклайди. Зотан, драмада тасвирланган ҳаётий ҳодиса замиридаги фожиа анъанавий бадиий талқинлардан фарқланади. Ҳаёт ва ўлим чегараси - экстрем вазиятда қолган Дилянинг ёлғизликда иккиланган (амбивалент) вазият-ҳоллари, ночор ва иложсиз ҳолда, яшаб қолиш истагида ҳаракат қилиши, руҳий парчаланиш ва сўнгсиз изтироблар исканжасида йўл излаши, ўзи тушиб қолган “ўзга дунё”га сиғмай, ичкари ва ташқарини мувозий ҳолатга келтиролмай ўртанишлари кишини бефарқ қолдирмайди.

Демак, уни болалик ва ўсмирликдаги “тирик етим”лик, лоқайдлик, меҳрсизлик - оиладаги парокандалик маконсизлик бўшлиғига улоқтиради. Бу кутбда моддий тўқислик топилса ҳам, ўша муваққат илинж қаҳрамонни ушлаб қололмайди. Унинг ҳаётида муттасил кўнимсизлик ҳукм суришининг асл сабаби ҳам инсоний қадр топмасликдир. Диля ниқобланган “дўст ва ошно” лар муҳитида экани боис, ҳеч қачон чин мурувват кўрмайди. Тубсиз чоҳга тушиб қолиш сабабларини идрок этишга уринганида, ҳақли равишда нафс қурбони бўлиб, фарзандини унутган ота-онаси унинг нафратига нишон бўлишади. Қайсидир маънода, улардан интиқом олишга уринади. Шунга қарамасдан, баъзан Диля қалбининг туб-тубида йилт этган виждон изтироблари ҳам кўзга ташланадики, айнан шу ҳол қаҳрамон трагизмининг тушунишга калит беради. Чунки бу изтироб-ўртанишлар моҳиятан қаҳрамон онг ости - руҳиятидаги тебранишларни ифода этади. Англашиладики, Э.Аъзам персонажни ҳиссий, руҳий ва психологик аспектда кузатишга интиланган.

Шу маънода, Диля вужудини кемираётган дард у интиланган манзилга элтувчи ниятларнинг сароб эканини ҳис этиши билан изоҳланади. Бизнингча, мўътадилликни бой берган Диля энди оламдаги ўз ўрни ва инсонлик мақомини топишдан маҳрум. Шу боис, у такаббурлик ва риёкорлик ниқобига ҳар қанча яширинмасин, бутун вужудини қамраган тизгинсиз нафрат исканжасидан халос бўлолмайди. Зотан, зино инсоннинг руҳий тинчлигини йўқотадиган, қалб нурини сўндирадиган разолат бўлиб, кўнгилга ғулғула солади ва руҳий қийноқларга

дучор этади. Дия ботинини чулғаб олган нафс унинг иродасини бошқаради ва барча жисмоний ҳамда рухий қувватларидан мосуво этади. Дия қалбида шунчалар кўламли ғусса ҳукмронки, у аёлнинг умид туйғусини буткул парчалаб ташлайди. Умиднинг ўлими эса, одамийлик тизгини шайтоннинг илкига ўтганидан нишонадир.

Англашиладики, Э.Аъзам киноқиссаларида секин-аста жонли ҳаёт ичига кириб борилади. Замондошимиз қисмати у ёхуд бу даражада бугунги кун ижтимоий-иқтисодий, маърифий-ахлоқий муаммолари билан боғлиқ тарзда тасвирланади.

Истиклол даври драматургиясида одам савдоси, гиёҳвандлик, бозор иқтисодининг инсон маънавиятига таъсири сингари давлатнинг қарор ва фармонларига илова тарзида “ҳозиржавоб” лик билан битилган ижтимоий-сиёсий мавзудаги асрлар анчагина. Аммо, оз бўлса ҳам, ҳаёт зиддиятлари ва инсон ботинида кечаётган қарама-қаршиликларни акс эттирувчи “Забаржад” типига асарлар ҳам йўқ эмас. Уларда ҳаётда содир бўлаётган ижтимоий-маиший жараёнларга мослашаётган инсон драмасининг туб моҳиятини очишга интилиш кўзга ташланади. Бу эса, драматургия учун бир томондан, замондошларимиз беғубор маънавий-рухий олами, иккинчи жиҳатдан, турфа хил жисмоний-рухий бачканаликлар (инфантилизм) ни поэтик кашф этиш муҳим зарурият эканини кўрсатади. Шахс маънавий баландлиги ифодаси романтика ва лиризмни талаб қилса, унинг ахлоқий таназзули (деградация ҳолати) ни тасвирлаш киноя, мажоз ва гротеск ролини оширади. Трагик ва комик бошлама тархи мураккаблашуви, қахрамон характери ва конфликтнинг кўпқатламли бўла боришини тақозо этади.

Жумладан, киноқиссада Забаржаднинг беғубор рухий дунёси ва унда кечаётган пўртанавор эврилишлар лиро-романтик услубда очилади. Тўғри, бош қахрамон силлиқина кийинган, қўлида гул кўтариб келувчи, хушсурат, аммо реал ҳаётдан йироқ романтик ошиқ йигитни хушламайди. Айти пайтда, тўридан тўри яқин Абдулазиз ака каби кекса одамга тегиб, унинг уй-жойига эга чиқиш каби тубанликка ҳам бормайди. Бундай ҳолларда воқелик бир томондан, реализм умумэстетик тафаккур типи етакчи принциплари асосида - реал ҳаётга монанд тарзда ифодаланади. Иккинчи жиҳатдан, адиб ҳаётни бутун мураккаблиги билан кенг кўламда акс эттиришга интилади. Ижтимоий-тарихий муҳитнинг инсон тақдири ва феъл-атвориға таъсирини ижтимоий-психологик жиҳатдан бадиий тадқиқ этади. Гарчи Забаржад бутун ирода кучини ишга солиб, ташқи воқеликка қарши чиқса ҳам, ғоят мураккаб ва шафқатсиз ижтимоий муносабатлар тизимини ёриб чиқа олмайди. Бу билан адиб жамият жорий ҳолатини, тараққиёт ва таназзул тенденциялари курашини бадиий идрок этади, воқеликни қайта

яратади. Э.Аъзам бадий ҳукми ифодасида адабиётнинг концептуал функцияси амалга ошади.

Киноқиссада воқеликнинг муайян давр ва муҳит учун энг характерли жиҳатлари имкон қадар умумлаштириш асносида бадий шартлиликнинг турфа кўринишларига мурожаат қилинади. Ўзгаришларга юз тутган олам ҳодисалари, қоришиқ ҳолда намоён бўлаётган маданиятлар таъсирини кўрсатишда “метаривоят”дан қочиш, постмодернистик тасвир тамойиллари: француз постструктуралиزمи (деконструкция - Ж.Деррида); постфрейдизм (“онгсизлик тили” - Ж.Делез, Ф.Гаттари); семиотика (киноявийлик концепцияси - У.Эко) ва бошқалардан ижодий фойдаланди. Бу ҳол реализм ижодий методи сифат жиҳатидан ўзгариб, турли дунёқарашларни ифода этиш, тасвир имкониятларини бойитиш ҳисобига янада такомиллашиб бораётганини кўрсатади.

Юқорида танишганимиздек, “Забаржад” киноқиссасида замондошимиз шахсий ҳаётининг негатив жиҳатлари, аниқроқ айтганда, қиз кўнглининг болалик кезларида оталик меҳри билан тўлдирилмаган буржларидаги муҳаббат ва ардоққа интиқлик, меҳр-мурувват соғинчи билан боғлиқ туйғулари қаҳрамонни бир умр таъқиб этиши қаламга олинган. Шунинг учун бадий тасвирда: анъаналарга нисбатан киноявий муносабатда бўлиш, оламини хаос деб билиш, универсал гуманизмга интилиш, иккиёқлама (элитар қатлам ва омма) га мўлжалланган кодлаштириш мавжуд. Жанрлар мутацияси ҳам постмодернистик драматургия поэтикаси учун характерли бўлган унсурдир.

Киноқисса марказида ҳаракатланувчи Забаржад анча мураккаб образ. Унинг наздида эркак жинсига мансуб барча кишилар марҳум отаси каби беғубор, самимий, жўмард, фидойи бўлишлари керак. Ёшлик кезлари унинг кўнглига инган шу юксак умид - ҳаётини тамойил реал ҳаётга мос келмайди. Бу эса, қаҳрамон қалбида ўз-ўзидан, шахсий ҳаётдан, атрофини қуршаган муҳитдан қониқмаслик туйғусини пайдо қилади. Забаржад юзага келган мушкул ҳоллардан қутулиш йўллари ахтараркан, биз кўниккан қолипларга сиғмаслиги билин эътиборни тортади. Юқорида адибнинг олам манзараси тубдан ўзгариб, аввалгиларидан мутлақо фарқланувчи турмуш тарзи юзага келгани, “маданият”ларнинг ажиб қоришуви пайдо бўлгани, асар ёзилаётганда умуман ўзбек ўқувчисини эмас, балки “кўзи очик”, яъни хос китобхонни мўлжаллагани ҳақидаги изоҳлари фикримизни далиллайди.

Забаржад ўз аччиқ қисматиға сағирлик битилгани учунгина эмас, балки ногаҳоний тасодиф туфайли болалигидан маҳрум бўлгач, биқик муҳитға тушиб, шажаравий мулоқотдан узилиб қолгани учун ҳам ёлғиздир. У чинакам бахтли ва идеал ҳаёт қандай бўлиши кераклигини яхши англайди, шунга интилиб яшайди. Ички оламидаги гўзалликни ташқи дунёға тадбиқ этиш, ҳаётини изга солиб, жамиятда мунсиб ўрин эгаллаш учун теран масъуллиқ сезади, шунга талпинади.

“Паризод” киноқиссасида эса, чимилдикқа-кириб-кирмай қайлиғидан айрилган Париқишлоқлик бахтиқаро санамга бир чимдим қувонч ҳады этишга тўсиқ бўлган андиша ва истиҳола туйғуси аччиқ киноя қилинади. Чунки исталган уйни гуллантишга қодир ва лойиқ бўлгани ҳолда, сўрайдиган одами, борадиган манзили йўқлиги боис, баттол Бозор кал қиёфасидаги ёвузликка маҳв бўлган бу гўзал наинки лоқайд оломон тутумлари, балки бутун оламга қарши исён қилади. (Бу ёвузлик “Танҳо қайиқ” киноқиссасида моддий тўқислик қутуртирган Қалимбет қиёфасида Орзигулнинг нафис орзуларини топтайди.)[3.194]

“Паризод” киноқиссасида келинчакнинг табиатан тил-забонсиз тарзда тасвирланишида ҳам катта ҳикмат бор. У фақат бир ўриндагина, яъни Исмат бойваччадай кўли узун кимсага тутқун бўлиб, беҳад ожиз ва бетадбир қолганида, ташқи кучларга қарши ўзлигини тўла намоён этади. Ўзгалар (кенг маънода жамият) нинг ўзи қабул қилолмаган ҳаёт тарзига зид бўлган майл-истакларини ошқор қилади. Э.Аъзамнинг маҳорати шундаки, бу туйғуни характер тийнатиға мос майин ва сеҳрловчи куй ритмиға мос рақс - хатти-ҳаракат (жест) [15.205] орқали беради. Адиб келинчак кўл, тана ва бош ҳаракатларида пинҳон рамзий-мажозий, ишоравий маънолар, туйғу-кечинмалар ифодасини сўзга эвиради. Пантамимик хатти-ҳаракатлар орқали ифодалаган чизиқли тил жонли нутққа кўчади. Чиндан ҳам, келинчакнинг рақси куйидагича ўзига хос изҳори дил, шарҳи қисмат ва мунгли бир муножот эди:

“-... Ё фалак, мени нега яратдинг? Яратган экансан, қуллуқ, аммо нега хилват бир тоғу тошда бино қилдинг мени? Тоғу тошда бино қилибсан, нега биратўла тошга, санги заминга айлантириб қўяқолмадинг? Нега кўнгил ато этдинг менга, нега ҳусну малоҳат? Нега шунга муносиб бир тақдир бермадинг, дариг тутдинг? Энди мен бу тошдек бошни қайси тошга урай? Осмонларга учиб кетай десам - қанотдан қисдинг, қора ерга кирай десам... Ўзинг йўл кўрсат, ўзинг нажот бер, ўзинг, ё фалак!..”[3.199]

Хуллас, бахти қаро келинчак дунёдан юз ўгириш, “майда” ва жоҳил одамлар орасида яшашдан воз кечиш орқали ўз тақдирини ҳал қилишга ҳақли эканини намоён этади. Муаллиф қиёфаси ўзгарган дунёга поэтик муносабат билдираркан, Расул муаллим тилидан: “- *Замонасиям чархпалак бўлиб кетди-ёв*” [3.202], дея аччиқ истеҳзо қилади. Моҳиятан трагик характерга эга бўлган бу бадий ечим беғубор паричеҳрани авайлаб-асраш ва инсондай яшаши, бахтли бўлишига имкон бермайдиган, одамийликка бегона барча ижтимоий шарт-шароитлар: маънавий-ахлоқий қарашлар ва умумқадриятларни тубдан ислоҳ қилишга даъват бўлиб жаранглайди.

Хулоса. Э.Аъзам киноқиссаларида аёл мавзусига бежиз мурожаат этилмайди. Бу асарларда аёлнинг маиший-ахлоқий турмуши жамиятнинг жорий ҳолатини холис баҳолаш меъзонига айланади. Эркак жинсига мансуб

персонажлар маънавий-ахлоқий, маърифий-руҳий даражаси ҳам уларнинг аёлга бўлган муносабатига кўра баҳоланади. Жумладан, Забаржаднинг елкасига кифтини қўйиб, хижолатомуз узрхоҳлик ва оталарча меҳрибонлик билан: “- *Дуо қиламан - муносибингиз учрасин!*”, дея олган бағрикенг инсон Абдулазиз акага меҳримиз ошади. Нафс илинжида қизи тенги аёлни бозорга солишдан тоймайдиган Восил ака типигаги кимсалар маънавий даражаси ҳам муносиб баҳосини олади. Бинобарин, асарда жамиятнинг олдинги сафларида турган кишиларнинг зоҳиран идеал туюлган ҳаёт тарзи инкор этилади. Бу ҳол саҳна асарининг маконий ва замоний географиясини янада кенгайтиради.

Адабий қаҳрамонлар дунёсини туш воситасида очиш, ривоят ва нақлларга муружаат этиш каби эпосга хос хусусиятлардан фойдаланиш, шунингдек ремаркаларни кенгайтириш каби ўринларда муаллиф образи ҳам яққол намоён бўлади.

“Забаржад” асарида оиладаги парокандалик маконсизлик бўшлиғига улоқтиргани боис, ҳаёт ва ўлим чегараси - экстремал вазиятда қолган Дилянинг ёлғизликда иккиланган (амбивалент) вазият-ҳоллари, яшаб қолиш истагида ночор ва иложсиз ҳаракат қилиши, руҳий парчаланиши ва сўнгсиз изтироблар исканжасида йўл излаши, ўзи тушиб қолган “ўзга дунё”га сиғмай - ичкари ва ташқарини мувозий ҳолатга келтиролмай ўртанишлари ифода этилди. Асарда Э.Аъзам ижтимоий-маиший жараёнларга мослашаётган инсон драмаси туб моҳиятини очишга интилди.

“Забаржад” ва “Паризод” асарида драматург қаҳрамонларнинг фожиавий ёлғизлиги билан боғлиқ ҳаётий чигалликлар ечимида XX аср модерн адабиётига хос бўлган ижодий услубни ижодий ўзлаштириш, бадиий тасвирдаги экзистенциал кайфият (чорасизлик ва бемаънилиқ)ни туш қоришмаси ва голлюцинация эффекти орқали ифодалашга уринди. Асар структурасини воқеликнинг бадиий модели - постмодерн услубига хос узук-юлуқ “ривоятлар” асосига қурди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Аникст А. История учений о драме. – М.: Наука, 1988.
2. Арасту. Поэтика. Ахлоқи кабир. Янги аср авлоди. – Тошкент 2004.
3. Аъзам Э. Танҳо қайиқ. Киноривоят. // Эркин Аъзам. Танҳо қайиқ. Киноқиссалар. Шарқ НМАК Бош таҳририяти, – Т. 2017. – Б. 195.
4. Ahmedova V.A. Erkin A'zam dramalarida plastik obraz yaratishning o'ziga xosligi. Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал. 2022 yil. 11-son, 21-26 bet
5. Волькенштейн В.М. Драматургия. – М.: Писатель. 1990.

6. Глобаллашув: Бадий талқин, замон ва қаҳрамон. 1-китоб – Т.: Фан, 2018. – 350 б.
7. Ёқубов И. “Бадий-эстетик сўз сеҳри”. –Т.; “Янги аср авлоди” – 2011 й.
8. Жўракулов У. Назарий поэтика масалалари: Муаллиф. Жанр. Хронотоп. Фафур Ғулом номидаги НМИУ – Тошкент, 2015. – 457 б.
9. Каримов Н. Istiqlol davri adabiyoti. – Т.: Yangi nashr, 2010
10. Норматов У. Нафосат гурунглари. –Т.: Муҳаррир, 2010.
11. Солиев А. Ҳаёт ва инсон талқини. – Т.: Турон замин зиё, 2015.
12. Султон И. “Адабиёт назарияси”. –Т.; Ўқитувчи, 2005 й, 270 б.
13. Қуронов Д., Мамажонов З., Шералиева М . Адабиётшунослик луғати. – Т.: Академнашр, 2010
14. F.Temirova Badiiy diskurs va diskursiv tahlil. FarDU. ILMIY XABARLAR// 2022 yil. 1-son. 271-276-bet.
15. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. – Т.: Akademnashr, 2018.